گۆڤارا زانستێن مرۆڤایەتی یا زانکۆیا زاخۆ
مجلة العلوم الانسانية لجامعة زاخو
Humanities Journal of University of Zakho (HJUOZ)
Vol. 10, No. 3, pp. 644–655, Sept. -2022
hjuoz.uoz.edu.krd
p-ISSN: 2664-4673
e-ISSN: 2664-4681
journals.uoz.edu.krd

جوداکرنا مۆرفیما بەندا فرەئەرك ژ مۆرفا پۆرمانتۆ د زمانێ کوردیدا

هەڤال عەبدوللا حسێن[1*] و دلبرین عەبدوللا عەلی[2]

[1] پشکا زمانێ کوردی، فەکۆلتییا زانستێن مرۆڤایەتی، زانکۆیا زاخۆ، هەرێما کوردستانێ–عیراق. (heval.hussein@uoz.edu.krd)

[2] پشکا زمانێ کوردی، کۆلیژا پەروەردا بنیات، زانکۆیا زاخۆ، هەرێما کوردستانێ–عیراق.

وەرگرتن: 2022/06 پەسەندکرن: 2022/08 بەلاڤکرن: 2022/09 https://doi.org/10.26436/hjuoz.2022.10.3.938

پۆختە:

ڤەکۆلین ل ژێر ناڤونیشانێ (جوداکرنا مۆرفیما بەندا فرەئەرك ژ مۆرفا پۆرمانتۆ د زمانێ کوردیدا)یە، کو بۆ جوداکرنا مۆرفیما بەندا فرەئەرك ژ مۆرفا پۆرمانتۆ هاتییە تەرخانکرن. ژبەرکو گریمانە هاتییەکرن، د زمانێ کوردیدا ئەڤ زاراڤە ژ لایێ ڤەکۆلەر و زمانڤانێن کوردڤە، لگەل ئێك هاتینە تێکەلکرن و ل جهێ ئێکودوو هاتینە بکارهینان یانژی هەر دوو ل ژێر ئێك دیاردە هاتینە شرۆڤەکرن. ژبۆ هندێ بهێتە زانین ، ئایا جوداهی د ناڤبەرا ئەڤان هەر دوو زاراڤاندا هەیە و ئەگەرێ تێکەلکرنا ئەوان ژ لایێ زمانڤانانڤە بۆ چ دزڤریت؟ لەورا ب فەر هاتە زانین، پەنا بۆ ئەڤێ بابەتی بهێتە برن. د ڤەکۆلینێدا، رێبازا وەسفی هاتییە پەیرەوکرن. ژبلی پێشەکی و ئەنجامان، لسەر چار تەوەران هاتییە دابەشکرن. د تەوەرێ ئێکێدا، هەلسەنگاندنا کارێن پێشتر ل دۆر ئەڤان هەر دوو زاراڤان هاتییەکرن، د تەوەرێ دوویێدا، مۆرفیما بەندا فرەئەرك و تایبەتمەندییێن ئەوێ لگەل جۆرێن فرەئەرکییێ د ئاستێ مۆرفیمێن بەندا هاتیە دیارکرن، د تەوەرێ سێیێدا، مۆرفا پۆرمانتۆ و تایبەتمەندییێن ئەوێ هاتییە بەحسکرن. د تەوەرێ چارێدا، جوداهی د ناڤبەرا مۆرفیما بەندا فرەئەرك و مۆرفا پۆرمانتۆدا هاتییە کرن. د ئەنجامدا دیاربوو، ئەڤ زاراڤە هەر دوو ژ ئێك جودانە و ئەگەرێ سەرەکییێ جوداهییا ئەوانژی، بۆ ژینگەها زمانی دزڤریت، چونکی مۆرفیما بەندا فرەئەرك، د شیاندایە ب ئێك فۆرمی، دەربرینێ ژ چەندین ئەرکێن رێزمانی و دارشتنێ د ژینگەهێن جودادا بکەت، بەلێ مۆرفا پۆرمانتۆ، د ئێك ژینگەهدا، نوینەرایەتییا چەندین ئەرکێن رێزمانی(مۆرفیمان) دکەت.

پەیڤێن سەرەکی: مۆرفیما بەندا فرەئەرك، مۆرفا پۆرمانتۆ، ژینگەها زمانی، ئەرکێ رێزمانی، ئەرکێ دارشتنێ.

لیستەیا هێمایان

( )	مۆرفیم
{ }	مۆرف
ــــــــــ	دبیتە
م.ب.د	مۆرفیما بەندا دارشتنێ
م.ب.ر	مۆرفیما بەندا رێزمانی
د.س	دیالێکتا سەری
د.ن	دیالێکتا ناڤەراست
م.ب.پێ	مۆرفیما بەندا پێشگر
م.ب.پا	مۆرفیما بەندا پاشگر

* ڤەکولەرێ بەرپرس.

1-پێشەكی

1-1-ناڤونیشانێ ڤەكۆلینێ:

ئەڤ ڤەكۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ (جوداكرنا مۆرفیما بەندا فرەئەرك ژ مۆرفا پۆرمانتۆ د زمانێ كوردیدا)یە، كو بۆ جوداكرنا مۆرفیما بەندا فرەئەرك ژ مۆرفا پۆرمانتۆ د زمانێ كوردیدا هاتییە تەرخانكرن.

1-2-گرنگییا ڤەكۆلینێ:

ژبەر هەمەجۆرییا بۆچوونێن زمانڤانان ل دۆر مۆرفیما بەندا فرەئەرك و مۆرفا پۆرمانتۆ، د پەرتووك و ڤەكۆلیناندا، دیسان بكارهینانا زاراڤێن جوداجودا بۆ ئەڤان كەرەستەیان و ب تایبەتیژی مۆرفا پۆرمانتۆ، كو گەلەك زاراڤ ل جهێ ئەوێ هاتینە بكارهینان و لگەلەك جهان تێكەلی مۆرفیما بەندا فرەئەرك هاتییە كرن، یانژی ل ژێر ئێك دیاردە هەر دوو زاراڤ هاتینە شرۆڤەكرن، لەورا ب گرنگ هاتە زانین، ئەڤ بابەتە ببیتە كەرەستەیێ ئەڤێ ڤەكۆلینێ، ژبۆ هندێ ئەگەر جوداهی د ناڤبەرا ئەواندا هەبیت، ئەڤ جوداهییە بهێتە دیاركرن و ب نموونەڤە بهێتە سەلماندن و هەر ئێك ب ڕەنگەكێ سەربەخۆ بهێتە بەحسكرن.

1-3-پرسیارێن ڤەكۆلینێ:

ڤەكۆلین هەولددەت، بەرسڤێ لسەر ئەڤان پرسیارێن ل خوارێ بدەت:

أ-ئەرێ جوداهی د ناڤبەرا مۆرفیما بەندا فرەئەرك و مۆرفا پۆرمانتۆدا هەیە؟

ب-ئایا ڤەكۆلەر و زمانڤانێن كورد، چەوا سەرەدەری لگەل ئەڤان هەر دوو كەرەستەیان كرینە و ل ژێر چ زاراڤ شرۆڤەكرینە؟

ت-چ ڕێك هەنە، كو جوداهی د ناڤبەرا ئەڤان زاراڤاندا بهێتە كرن؟

پ-كەنگی مۆرفیمەكا بەند، دبیتە مۆرفیمەكا فرەئەرك؟

ج-ئەرێ دیاردەیا فرەئەركییا مۆرفیمێن بەند د چەند ئاستاندا دەردكەڤیت؟

ح-ئەگەرێ تێكەلكرنا مۆرفا پۆرمانتۆ لگەل مۆرفیما بەندا فرەئەرك ژ لایێ زمانڤانانڤە بۆ چ دزڤڕیت؟

خ-ئایا دیاردەیا مۆرفیما بەندا فرەئەرك و مۆرفا پۆرمانتۆ ژبلی زمانێ كوردی، د زمانێن دیترژیدا هەیە؟

1-4-سنوورێ ڤەكۆلینێ:

ئەڤ ڤەكۆلینە، ڤەكۆلینەكا مۆرفۆسینتاكسییە، چونكی د سنوورێ پەیڤێ، گرێ و ڕستەییدا كاردكەت.

1-5-ڕێبازا ڤەكۆلینێ:

ڤەكۆلین ل دویڤ ڕێبازا وەسفی هاتییە ئەنجامدان.

1-6-كەرەستەیێ ڤەكۆلینێ:

كەرەستەیێ ڤەكۆلینێ، بریتییە ژ ئاخڤتنا ڕۆژانەیا ئاخڤتنكەرێن گۆڤەرا بەهدینییا زمانێ كوردی و هندەك نموونە ژ ئاخڤتنا ئاخڤتنكەرێن دیالێكتا ناڤەڕاست هاتینە وەرگرتن.

1-7-ناڤەڕۆكا ڤەكۆلینێ:

ئەڤ ڤەكۆلینە ژبلی پێشەكی و ئەنجامان، چار تەوەران ب خۆڤە دگریت، د تەوەرێ ئێكێدا، هەلسەنگاندنا ئەوان كارێن پێشتر ل دۆر مۆرفیما بەندا فرەئەرك و مۆرفا پۆرمانتۆ د زمانێ كوردیدا هاتییە كرن، ئەوێن زاراڤێن جودا بۆ ئەڤان كەرەستەیان بكارهینایین و تێكەلی ئێك كرین. د تەوەرێ دوویێدا، مۆرفیما فرەئەرك و مۆرفیما بەندا فرەئەرك هاتییە بەحسكرن، پاشی تایبەتمەندییێن مۆرفیما بەندا فرەئەرك هاتینە دیاركرن و ل دویڤدا جۆرێن فرەئەركییێ د ئاستێ مۆرفیمێن بەندێدا هاتینە دیاركرن. د تەوەرێ سێیێدا، باس ل مۆرفا پۆرمانتۆ ب دیتنا زمانڤانێن كورد و بیانی هاتییە كرن و پاشی تایبەتمەندییێن ئەوێ هاتینە دیاركرن. د تەوەرێ چارێدا، جوداهی د ناڤبەرا مۆرفیما بەندا فرەئەرك و مۆرفا پۆرمانتۆدا ب نموونەڤە هاتییە دیاركرن. ل دووماهییێژی، ئەنجام، پەراوێز و لیستەیا ژێدەران لگەل پۆختەیێ ڤەكۆلینێ ب هەر دوو زمانێن عەرەبی و ئینگلیزی هاتینە دیاركرن.

2-هەلسەنگاندنا كارێن پێشتر ل دۆر مۆرفیما بەندا فرەئەرك و مۆرفا پۆرمانتۆ

د ناڤ زمانڤانییا كوردیدا، گەلەك ژ زمانڤانێن كورد، زێدەباری بكارهینانا زاراڤێن جوداجودا[1]، بەلكو گەلەك جاران، ئەڤ هەر دوو زاراڤە، تێكەلی ئێك كرینە، یان ل جهێ ئێكودوو بكارهینایینە، یانژی هەمان بۆچوون بۆ ئەڤان هەر دوو زاراڤان دیاركرینە و ل ژێر ئێك دیاردە شرۆڤەكرینە. ل خوارێ دێ بۆچوونێن ئەوان زمانڤانان هێنە دیاركرن و دێ لسەر دوو گرۆپان هێنە دابەشكرن و كەڤنە بەر تیشكا هەلسەنگاندنا ئەڤێ ڤەكۆلینێ:

أ-هندەك ژ ڤەكۆلەرێن كورد، ل ژێر ناڤێ (مۆرفا فرەئەرك، پۆرمانتۆ)، ڤەكۆلین ل مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرك كرینە و ب دیتنا ئەوان، ل دەمێ مۆرفەك ببیتە قالبێ پتر ژ مۆرفیمەكێ، ل ئەوی دەمی دیاردەیا مۆرفا فرەئەرك(پۆرمانتۆ) دروستدبیت. ب واتایەكادی، ل دەمێ مۆرفەك نواندنا چەندین مۆرفیمان بكەت، دبێژنە ئەوێ مۆرفێ (مۆرفا فرەئەرك، پۆرمانتۆ). وەكو ل خوارێ دیاردبیت:

1-ڤەكۆلەر (حەیدەر حاجی خدر)[2]، د نامەیا خۆ یا ماستەرێدا، ل ژێر ناڤونیشانێ (تایبەتمەندییە مۆرفۆلۆژییەكانی زمانی كوردی لەڕوانگەی پۆلینی مۆرفۆلۆژیانەی زمانەكانەوە)، ل لاپەرە (110)، باس ل مۆرفا فرەئەرك دكەت و ددەتە دیاركرن، ((هەندێك جار مۆرفێك دەبێتە قالبی فیزیكی زیاتر لە مۆرفیمێك، ئەمەش مۆرفی فرەئەرك دێنێتە كایەوە. واتە مۆرفێك دەكرێ چەند مۆرفیمێك

بنوێنێ، بەڵام لە یەك كاتدا نا، بەلكو لە شوێنی جیاجیا)). و بۆ ئەڤێ مەرەمێ چەندین مۆرفیمان دكەتە نموونە، وەك مۆرفیمێن (ی، یێ، ە، ان، اندن، ب، ن، ین، ینە، ۆ، نە، و، تر). ل خوارێ ل گۆرەی بۆچوونا نڤیسەری، دێ ئەركێن ئێك ژ ئەڤان مۆرفیمان هێنە دیاركرن:

((مۆرفا (ی): ئەم مۆرفە دەكرێ چەند مۆرفیمێك بنوێنێ. وەك:

1-گیرەكی خستنەسەر. بۆ نموونە: كوری مام عەلای دراوسێمان ...

2-نووسەكی كەسی دووەمی تاك لە دەستە نووسەكی (م، ین، ی، ن، Ø، ن). بۆ نموونە: پێویستە تو بچی.

3-نووسەكی كەسی سێیەمی تاك لە دەستەی نووسەكی (م، مان، ت، تان، ی، یان). بۆ نموونە: دیارییەكەی بۆ هینایین.

4-گیرەكی دۆخی بكەری لە شێوەزاردا. بۆ نموونە: ئازادی نانە خوارد.

5-گیرەكی ڕەگەزی نێر لە خستنەسەردا. بۆ نموونە: كوری مام

6-گیرەكی كاتی داهاتوو، وەك ئەلۆمۆرفێكی مۆرفیمی كاتی داهاتوو لە شێوەزارەكاندا. بۆ نموونە: ئەچی، ئەدروی ...

7-بێجگە لەمانە، (ی) دەبێتە مۆرفی گیرەكێكی وشەدارێژیش، كە دەچێتە سەر چەند وشەیەك و وشەی تازە دروستدەكات. بۆ نموونە: باشی، ئاسمانی، جوانی، ئاسنگەری ...هتد)).

ئەگەر تەماشەی بۆچوونا ڤەكۆلەری و نموونەیێن ئەوی بهێتە كرن، دێ هێتە دیتن، كو ناڤبری دیاركرییە، مۆرفا فرەئەرك(پۆرمانتۆ)، ل جهێن جودادا، ئەركێن جوداجودا دبینیت، ئەڤەژی ژ تایبەتمەندییێن مۆرفیمێیە نەك مۆرفێ. ژ لایەكێ دیترڤە، گێڕانا ئەركان، هەر ژ تایبەتمەندییێن مۆرفیمێیە نەك مۆرفێ، چونكی مۆرف ب تنێ شێوەیێ فیزیكییێ مۆرفیمێیە و ئەوا ئەركی دگێڕیت، مۆرفیمە نەك مۆرف. ب واتایەكا دیتر، مۆرف (شێوەیێن ڕاستەقینەیێن ب دەستڤەهینانا مۆرفیمانن و دهێنە پێناسەكرن، كو توخمەكن ژ ئاخڤتن و نڤێسینێ، نوینەرایەتییا ئێك مۆرفیمێ یان چەند مۆرفیمان دكەن)". دیسان ڤەكۆلەری ل دەمێ دیاركرنا مۆرفان، هێمایێ ( ) بۆ بكارهینایە و ئەڤ هێمایەژی، دەربڕینێ ژ مۆرفیمێ دكەت نەك مۆرفێ. هەروەسا ب دیتنا مە، مۆرفا فرەئەرك(پۆرمانتۆ) و مۆرفیما فرەئەرك، دوو زاراڤێن ژێك جودانە و هەر ئێكێ تایبەتمەندییێن خۆ هەنە.

2-هەر د ئەڤی بواریدا، ڤەكۆلەر (یارا قادر حەمەد مەلازادەیی، 2013: 41)، د پەرتووكا (مۆرفۆسینتاكس لە شێوەزاری كۆیەدا)، ل دەمێ دیاركرنا پەیوەندییا د ناڤبەرا مۆرفیم و مۆرفێدا، ددەتە دیاركرن، كو ((دەشێت یەك فۆرمی وشەسازی واتە یەك (مۆرف)، چەند مۆرفیمێكی ڕستەسازی بنوێنێت)). بۆ ئەڤێ چەندێژی، مۆرفیما (ە) دكەتە نموونە. وەكو ل خوارێ دیاردبیت:

((1-(ە) وەك ئامرازی پەیوەندی. بۆ نموونە: چوومە بازاری.

2-(ە) وەك مۆرفیمی وشەسازی. بۆ نموونە: سەوزە ...

3-(ە) وەك نیشانەی ناسیاری. بۆ نموونە: پیاوە ...

4-(ە) وەك ئامرازی بانگكردن. بۆ نموونە: كاكە، خارە ...

5-(ە) وەك ڕاناوی لكاو بۆ كەسی سێیەمی تاك. بۆ نموونە: ئەو كوردە.

6-(ە) وەك ناوبەند. بۆ نموونە: گورەگەنم ...)).

واتە ئەڤێ ڤەكۆلەرێژی، وەكو ڤەكۆلەرێ بەرێ، هەمان بۆچوون هەیە و ئەڤ هەمی ئەركێن جوداجودا، داینە پال مۆرفێ نەك مۆرفیمێ. بەلێ د ڕاستیدا، مۆرفیمە خودان ئەرك نەك مۆرف.

3-هەروەسا نڤیسەر (حاتم وليا محمد، 2019: 94-95) د پەرتووكا خۆ یا ب ناڤێ (مۆرفۆلۆجیی)دا، دەمێ بەحسێ تایبەتمەندییێن مۆرفیمێن ڕێزمانی دكەت، د خالا (10)ا لاپەڕە (94-95)، ل ژێر ناڤێ (دەربڕینە بەسەریەكداكەوتووەكان)دا باس ل مۆرفا پۆرمانتۆ دكەت و دیاردكەت ((لە كوردیدا دەتوانرێت مۆرفی فرەئەركیشی پێبگوترێت، واتە یەك گیرەك (لێرەدا مۆرف) دەتوانێت چەند ئەركێك ببینێت، یان یەك مۆرف نوێنەرایەتی چەند مۆرفیمێك بكات)). پاشان ناڤبری نموونەیەكێ دهینیت و دبێژیت ((بۆ نموونە لە دیالێكتی كرمانجی ژووروودا، مۆرفیمی خستنەسەر كۆمەڵێك ئەرك دەبینێت. وەك بە نموونە لە خوارەوەدا ڕوونكراوەتەوە:

1-ئەركی خستنەسەر. بۆ نموونە: شارێ هەڤلێرێ شارەكێ دیرۆكییە، شۆڕەشا كوردی شۆڕەشەكا سەرانسەرییە.

2-دیاركردنی ڕەگەز (نێر و مێ). بۆ نموونە: خویشكا مەزن، برایێ مەزن

3-ئەركی خۆیەتی. بۆ نموونە: هەسپێ من، مەهینا من

4-ئەركی ناسیاری. بۆ نموونە:

من گایێ ڕەش كڕی.

تە چێلا قەلەو كڕی.

5-لە ڕستەی ئاڵۆزدا، هەندێ جار لە شوینی جێناوە جوداكانی كۆمەڵەیی دووەمیش بەكاردێن. بۆ نموونە:

ئەو بوو، یێ شیر كڕی.

ئەو بوو، یا شیر كڕی.

6-لە هەندێ حاڵەتدا دەتوانن شوێنی ناوی ئاماژەكراویش بگرنەوە. بۆ نموونە: ئەو كوڕێهە___ئەوێهە، ئەو كچاهە___ئەواهە)).

ئەگەر تەماشەیی بۆچوونا نڤیسەری بكەین، دێ بینین كو هەر ژ دەستپێكێ باس ل تایبەتمەندییێن مۆرفیمێن ڕێزمانی كرییە و تێدا ئاماژە ب مۆرفا فرەئەرك(پۆرمانتۆ) كرییە و ب شێوەیەكێ دروست پێناسەیا ئەوێ كرییە و كرییە خالەك ژ تایبەتمەندییێن مۆرفیمێن ڕێزمانی، كو ل ئەڤێرێ ئەڤ هەردوو زاراڤە لگەل ئێك تێكەلكرینە و دیارنەكرییە ئایا مۆرفا فرەئەرك چ پەیوەندی ب تایبەتمەندییێن مۆرفیمێن ڕێزمانیڤە هەیە. پاشی ل دەمێ نموونەیێ ژ دیالێكتا سەرییا زمانێ كوردی دهینیت، جارەكادی زاراڤێ مۆرفیم بۆ مۆرفیما خستنەسەر بكاردهینیت و ل دەمێ ئەركێن ئەوێ دیاردكەت، د هندەك

خالاندا وەکو مۆرفا پۆرمانتۆ(فرەئەرك) شرۆڤەکرینە، وەکو د خالێن (1، 2، 3 و 4)دا دیاردبیت، کو مۆرفێن﴿ا، یێ﴾ د شیاندانە د ئێك دەمدا دەربڕینێ ژ ئەڤان هەمی ئەرکان بکەن، هەروەکی مۆرفا ﴿یێ﴾ د نموونەیا (شاریێ هەڤلێریێ شارەکێ دیرۆکییە)دا، کو نواندنا ئەرکێن (خستنەسەر، ڕەگەز ...) دکەت، بەلێ ناڤبری هەر ئەرکەك جودا ل ژێر ناڤێ مۆرفیم شرۆڤەکرییە، هەر دیسان د خالێن (5، 6)دا، ئەرکێن جوداییێن ئەڤان مۆرفیمان شرۆڤەکرینە. کەواتە د ئەڤێرێژیدا ناڤبری مۆرفیما فرەئەرك و مۆرفا پۆرمانتۆ(فرەئەرك) لگەل ئێك تێکەلکرینە و هەر دوو زاراڤ ب ئێك واتاییێ لگەل ئێك شرۆڤەکرینە.

ب–دیسان هندەك ژ ڤەکۆلەرێن زمانێ کوردی، ل ژێر ناڤێ (مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرك) ئەڤ مۆرفیمە شرۆڤەکرینە و ب دیتنا ئەوان، د زمانێ کوردیدا، چەندین مۆرفیمێن بەند هەنە، کو د شیاندایە پتر ژ ئەرکەکی ببینن، ئەڤجا ئەڤ فرەئەرکییە، د ئاستێ مۆرفۆلۆجی، سینتاکس یانژی د ئاستێ مۆرفۆلۆجی و سینتاکسێدا بیت. واتە پتر ژ ئەرکەکێ ڕێزمانی یان داڕشتنێ ببینیت. هەروەکی ل خوارێ دیاردبیت:

1–ڤەکۆلەر (شنۆ عەولا حەمەدئەمین) د نامەیا خۆ یا ماستەرێدا، ئەوا ل ژێر ناڤونیشانێ (فرەئەرکی لە زمانی کوردیدا)، د پشکا دوویێ یا ئەڤێ ڤەکۆلینێدا، ناڤبری باس ل فرەئەرکییا مۆرفیمێن بەند دکەت و ل لاپەڕە (64)دا ددەتە دیارکرن کو ((مۆرفیمە بەندەکان فرەئەرکن و لە توانیاندا هەیە، واتای وشە بگۆڕن و وشەی تازە بەرهەمبهێنن)). ب ئەڤێ چەندێ دیاردەیا فرەئەرکییا مۆرفیمان لسەر دووجۆران دابەشدکەت، ئەوژی ((فرەئەرکی مۆرفیمی یەك ئاست و فرەئەرکی مۆرفیمی دوو ئاست)). پاشان ل دۆر فرەئەرکییا مۆرفیمێن ئێك ئاست ل لاپەڕە (65)دا ددەتە دیارکرن، کو ((مەبەست ئەو مۆرفیمان کە زۆربەی کات لە یەك ئاستی زماندا کاردەکەن، لەگەل ئەوەی لە یەك ئاستی زماندا دەبینرێن، فرەئەرکن، ئەرکی داڕشتن و گۆڕینی بەشە ئاخاوتن دەبینن)). واتە مۆرفیمێن ئێك ئاست ئەو مۆرفیمن، ئەوێن ب تنێ د ئاستەکێ زمانیدا فرەئەرکن. وەکو مۆرفیمێن (پێ، تێ، ڕا، گەر و ...هتد). کو ئەڤ مۆرفیمە دشیاندانە ب ئەرکێ داڕشتنێ ڕابن و پەیڤێن نوی یێن داڕشتی دروستبکەن یان پەیڤێ ژ پۆلەکا ڕێزمانی بۆ پۆلەکا دی بگوهۆڕن.

هەروەسا ناڤبری ل لاپەڕە (98) ل دۆر فرەئەرکییا مۆرفیمێن دوو ئاست دبێژیت: ((مەبەست هەر دوو ئاستی مۆرفۆلۆژی و سینتاکسە، لە نێو هەر یەك لەم دوو ئاستەشدا، ئەرکی جیاواز دەبینن، بەمەش فرەئەرکی زمانی کوردی، زیندووی زمانەکە لە ئاستە جیاوازەکاندا دەردەخەن)). واتە فرەئەرکییا مۆرفیمێن دوو ئاست، ئەوان مۆرفیمان ڤەدگریت، ئەوێن د شاندابیت، وەکو مۆرفیمەکا داڕشتنێ و ڕێزمانی، ئەرکێن جوداجودا وەربگریت. وەکو مۆرفیمێن (ە، ی، ان، ین و هتد). کو ل خوارێ وەکو نموونە، دێ فرەئەرکییا ئێك ژ ئەڤان مۆرفیمان ل گۆرەی بۆچوونا ڤەکۆلەری هێتە دیارکرن:

((مۆرفیما (ان):

ئەم مۆرفیمە، وەك مۆرفیمێکی وشەداڕێژ کاردەکات و لەگەلێ هەندێك بەشەئاخاوتنەکان دێت و ناوی داڕێژراو و ئاوەڵکرداری داڕێژراو و ناوی لێکدراو دروستدەکات. وەك:

1–ناوی داڕێژراو. بۆ نموونە: ڕێزان، خەندان، گوڵان ...

2–ئاوەڵکرداری داڕێژراو. بۆ نموونە: ئێواران، بەهاران، پاشان ...

3–ناوی لێکدراو. بۆ نموونە: گەڵاڕێزان، کانیماران، حاجیئومەران ...

هەروەها ئەم مۆرفیمە لە ئاستی سینتاکسدا، مۆرفیمی سەرەکی کۆکردنەوەیە، دەچێتە سەر بەشەئاخاوتنی ناو، ئاوەڵناو، ژمارە و جێناو، ئەرك و واتای کۆ دەگەیێنێت. وەك:

1–ناو. بۆ نموونە: کوڕان، ژنان ...

2–ئاوەڵناو. بۆ نموونە: جوانان، زیرەکان ...

3–ژمارە. بۆ نموونە: یەکان، سەدان ...

4–جێناو. بۆ نموونە: ئەوان، مان، تان ...هتد)).

2–دیسان هەر ل دۆر فرەئەرکییا مۆرفیمێن بەند، ڤەکۆلەر (نازەنین جلال احمد)، د ڤەکۆلینەکێدا ل ژێر ناڤونیشانێ (فرەئەرکی مۆرفیمە بەندە ڕێزمانییەکان لە زمانی کوردیدا (کرمانجی سەروو)دا)، کو ل ژمارە (84) یا گۆڤارا (الاستاژ) بەلاڤکرییە. ناڤبری پشتی پێناسەکرنا دیاردەیا فرەئەرکییێ و جۆرێن ئەوێ، هەروەسا پێناسەکرنا مۆرفیما بەندا فرەئەرك، مۆرفیمێن ڕەگەزی د گۆڤەرا بەهدینییا زمانێ کوردیدا دکەتە نموونە بۆ ئەڤێ دیاردەیێ و ل لاپەڕە (661) ددەتە دیارکرن، ((مۆرفیمەکانی فرەئەرکی ئەم ناونانە زۆر بۆی پەسەند و گۆنجاوە، چونکە ئەم مۆرفیمانە (کە مۆرفیمی ڕەگەزن) لە دیالێکتی ژووروویی زمانی کوردی–گۆڤەری بادینی– ئەم مۆرفیمانە لە گەلێ ئەوەی لە یەك کاتدا و لە یەك جێگادا، چەند سیمایێك یان ئەرکێکی ڕێزمانی جێبەجێ دەکەن، هەروەها دەتوانن بە هەمان فۆرمیان لە جێگای جۆراوجۆر ئەرکی جۆراوجۆر ببەخشن، لەو ئەرکانەی کە سەرەکین، (6) مۆرفیم تێیدا بەشدارن، سیمای (ڕەگەز، ژمارە) جگە لەم هەر دوو سیمایانە، سیمای تریش هەن بە هۆی ئەو دۆخەی کە تیادە هاتووە ئەرکەکانی دیاری دەکرێت، ئەوانیش (خستنەپال، تیان، تەواوی، کەینونە، بەردەوامی، ئاماژە، بانگکردن)). وەکو مۆرفیمێن (ا، یێ)، کو د شیاندانە (ا) بۆ ڕەگەزێ مێ و (یێ) بۆ ڕەگەزێ نێر، د دۆخێن (خستنەپال، تەواوی، ئامازە، کەینونە، بەردەوامی) ئەرکێن ڕێزمانی یێن ڕەگەزی ببینن. کو ل خوارێ وەکو نموونە، دێ ئەڤان مۆرفیمان د دۆخێ خستنەسەردا دەینە دیارکرن:

1–کچا من، ئەو (ا) لە نێوانیاندا، (خستنەپال، مێ، تاك) دەگەیێنێت.

2–برایێ من، (یێ) لە نێواندا، (ژمارە، ڕەگەز، دۆخی خستنەسەری) دەگەیێنێت.

هەروەسا ب هەمان ڕەنگێ لسەری، ئەڤ مۆرفیمێن ڕەگەزی د هەمی دۆخاندا شرۆڤەكرینە.

ئەگەر ئەم تەماشەی بۆچوونا ڤەكۆلەرێ بكەین، دێ بینین، كو هەر دوو دیاردەیێن مۆرفیما فرەئەرك و مۆرفا پۆرمانتۆ لگەل ئێك تێكەلكرینە، چونكی هەر ژ دەستپێكا شرۆڤەكرنا ئەوێ ل دەمێ ناڤلێكرنا مۆرفیمێن ڕەگەزی وەكو فرەئەرك، ناڤبرییێ دیاركرییە، كو ئەڤ مۆرفیمە د ئێك ژینگەهدا د شیاندایە چەندین ئەرك و سیماییێن جوداجودا بگەهینن، كو ئەڤ چەندەژی، ژ تایبەتمەندییێن مۆرفا پۆرمانتۆیە نەك مۆرفیما فرەئەرك. پاشی دیاركرییە، كو ئەڤ مۆرفیمە سەرەڕای هندێ كو د ئێك ژینگەهدا دەربڕینێ ژ چەندین ئەركان دكەن، دشیاندانە د ژینگەهێن جوداژیدا، ئەركێن جوداجودا بگەهینن، هەروەكی د نموونەیێن سەریدا دهێتە دیتن، كو ئەڤە ژ تایبەتمەندییێن مۆرفیما فرەئەركن. هەروەسا د نموونەیاندا، ڕاستە ئەركێن مۆرفیمێن (ا، ێ) د دۆخێن جوداجودا دیاركرینە، بەلێ ل بەرامبەر ئەواندا، سیما و واتاییێن جوداجودا یێن ئەوان دیاركرینە، كو د ئێك دەمدا ئەڤ مۆرفیمە دەربڕینێ ژ ئەڤان واتایان دكەن. دیسان ئەڤەژی دەربڕینە ژ مۆرفا پۆرمانتۆ، نەك مۆرفیما فرەئەرك. كەواتە ناڤبری ئەڤ هەر دوو دیاردە لگەل ئێك تێكەلكرینە و ل ژێر ئێك زاراڤ شرۆڤەكرینە.

ژ لایەكێ دیڤە، ڤەكۆلەری دیارنەكرییە كا ئەڤ مۆرفیمە دكەڤنە د بن كیش جۆرێ فرەئەركیییێڤە، بەلێ د شرۆڤەكرنا نموونەیان و دیاركرنا ئەركێن ئەواندا، دیاردبیت كو ب تنێ ئەركێن ئەوان یێن ڕێزمانی داینە دیاركرن، ئانكو ب تنێ وەك مۆرفیمەكا ڕێزمانی شرۆڤەكرینە، هەرچەندە ئەڤ مۆرفیمە د شیاندانە وەك مۆرفیمەكا داڕشتنێژی بكاربهێن و چەندین پەیڤێن نوی دابڕێژن. وەك (زانا، دانا، سووریێ و ...هتد). واتە ئەڤ مۆرفیمە ژ مۆرفیمێن دوو ئاستینە و ڤەكۆلەری وەك ئێك ئاست شرۆڤەكرینە.

3–دیسان هەر دوو نڤێسەران (شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب) د پەرتووكەكێدا ل ژێر ناڤونیشانێ (وشەسازی)، ناڤبرییان ل لاپەڕە (226)، ل دۆر مۆرفیما فرەئەرك دایە دیاركرن، كو ((هندەك جاران زاراڤێ مۆرفا فرەئەرك بۆ دهێتە بكارهینان، مەبەست پێ ئەوە، كو مۆرفیمەك(مۆرفەك) پتر ژ ئەركەكی ببینیت یان مۆرفەك ببیتە قالبێ فیزیكییێ زێدەتر ژ مۆرفیمەكێ. د زمانێ كوردیدا ژمارەیەكا زۆر ژ ئەڤان مۆرفیمان هەنە، كو چەند ئەركان دبینن. د ئەڤی دۆخیدا زاراڤێ (مۆرفیمێن فرەئەرك) بۆ دهێتە بكارهینان. وەكو:

مۆرفیما فرەئەرك (ی):

1–مۆرفیما ڕێزمانی:

أ–وەكو مۆرفیما ڕێككەڤتنێ بۆ كەسێ دوویێ تاك، لگەل كارێن بوورییێ تێنەپەر و نەبوورییێ دهێت. بۆ نموونە: تو گەهشتی.

ب–دیسان وەكو مۆرفیما ڕەگەزێ نێر دهێت. بۆ نموونە، زەلامی، مرۆڤی ...

2–مۆرفیما داڕشتنێ. بۆ نموونە: جوانی، ئاسنگەری، ئازادی ...هتد)).

واتە ل دۆر ئەڤێ دیاردەیێ، نڤیسەران وەسا دایە دیاركرن، ل دەمێ مۆرفیمەك پتر ژ ئەركەكی ببینیت، ب مۆرفیما فرەئەرك دهێتە نیاسین، كو ئەمژی لگەل ئەوان هەڤبۆچوونین، بەلێ كو هندەك جاران مۆرفا فرەئەرك بۆ بهێتە بكارهینان، ب دیتنا مە، ئەڤە دیاردەیەكا جودایە و د ناڤ زمانڤانییێدا دبێژنێ (مۆرفا پۆرمانتۆ). چونكی ژ سیماییێن مۆرفیمێیە ئەركان ببینیت، نەك مۆرفێ.

4–هەروەسا ڤەكۆلەر (گارق صالح محمود)، د نامەیا خۆ یا ماستەرێدا، ب ناڤونیشانێ (بنەما گشتی و تایبەتییەكانی ڕێزمانی كوردی لەبەر ڕۆشنای تیۆرەكەی چومسكیدا)، ل لاپەڕە (42)، باس ل مۆرفیما فرەئەرك دكەت و دیاردكەت، ((زۆرجار مۆرفێك دەبێتە قالبی زیاتر لە مۆرفیمێك، بەمەش زیاتر لە ئەركێك دەبینێت. بۆ نموونە لە ڕستەی (پارەكەی برد)، مۆرفیمی (ی) لە یەك كاتدا دوو ئەركی (بكەری و خاوەندیەتی) بینیوە)). پاشی ناڤبری نموونەیان ژ هەر دوو زمانێن ئنگلیزی و عەرەبی دهینیت و هەمان شرۆڤەكرن بۆ دكەت.

ئەگەر تەماشەی بۆچوونا ناڤبری بهێتە كرن، دهێتە دیتن، كو زاراڤێ مۆرفیما فرەئەرك بكارهینایە، بەلێ ل دەمێ پێناسە دكەت و نموونەیێن ئەوی، دەربڕینێ ژ مۆرفا پۆرمانتۆ دكەن نەك مۆرفیما فرەئەرك.

3–مۆرفیما فرەئەرك

3–1–مۆرفیما فرەئەرك(Multifunction morpheme):

مۆرفیما فرەئەرك، هەروەكو ژ ناڤێ ئەوێ دیار، مۆرفیمەكە كو دشێت پتر ژ ئەركەكی بجهبهینیت. بەلێ سەبارەت پێناسەكرنا ئەڤی جۆرێ مۆرفیمێ و ل ژێر ئەڤی ناڤی، هەتا نوكە ب شێوەیەكێ گەلەك كێم ئەڤ مۆرفیمە ژ لایێ زمانڤانێن كورد و بیانیڤە هاتییە پێناسەكرن، ژبۆ هندێ بشێین پێناسەیەكا گشتی و ئێكگرتی بدەینە ئەڤێ مۆرفیمێ، ل خوارێ دێ بۆچوونێن هندەك ژ زمانڤانێن كورد و بیانی هێنە دیاركرن:

–نڤیسەر Benjamin Bruening(2017: 29) ددەتە دیاركرن كو (مۆرفیما فرەئەرك ئەوە، ل دەمێ ئێك مۆرفیم، چەندین ئەركێن جوداجودا هەبن یان چەندین پشكێن ئاخڤتنێ یێن جوداجودا دیاربكەت).

–هەروەسا نازنین جلال احمد(2015: 652)، ل دۆر مۆرفیما فرەئەرك دبێژیت: ((هاتنی مۆرفیمێك (بە چەند جارێك، بە زنجیرەیەك، بە چەند ژمارەیەك) ئەركی جیاواز، لە یەك ئاستدا یان لە چەند ئاستێك لە ئاستەكانی زماندا)).

-دیسان ب دیتنا شنۆ عەولا حەمەدئەمین(2014: 65)، مۆرفیما فرەئەرك ((دەبێت لە ئەركێك زیاتر ببینێت، ئەوسا دەبێتە بە فرەئەرك. بە شێوەیەکی گشتیش، مۆرفیمەکان لە چەند ئاستێکی زماندا فرەئەرکن، هەیانە فرەئەرکییەکەی لە یەك ئاستە و هەیانە لە دوو ئاست یان زیاترە، ...)).

-ژ لایێ خۆڤە ڤەکۆلەر گارق صالح محمود(2014: 42)، ددەتە دیارکرن کو ((مۆرفیمی فرەئەرك وەك بنەمایەکی گشتی لە نێو زمانەکاندا بوونی هەیە. زۆرجار مۆرفێك دەبێتە قالبی زیاتر لە مۆرفیمێك، بەمەش زیاتر لە ئەرکێك دەبینێت)).

-دیسان نڤیسەران شێرزاد سەبری و ئاراز مونیب(2016: 226)، ل دۆر مۆرفیما فرەئەرك دبێژن: ((مەبەست پێ ئەوە، کو مۆرفیمەك پتر ژ ئەرکەکێ ببینیت یان مۆرفەك ببیتە قالبێ فیزیکییێ زێدەتر ژ مۆرفیمەکێ)).

ئەگەر تەماشەی ئەڤان پێناسەیێن لسەری بکەین، دێ بینین کو پترییا ئەوان، نێزیکی ئێکن و هەمیژی دەربرینێ ژ ئەڤێ مۆرفیمێ ژ لایێ هژمارا ئەرکێن ئەوێڤە دکەن، لەورا ژ ئەنجامێ ئەڤان پێناسەیان، د شیاندایە مۆرفیما فرەئەرك بهێتە پێناسەکرن، کو ئەو مۆرفیمە، ئەوا د شیاندابیت ب ئێك مۆرف، د ژینگەهێن زمانییێن جودادا، ئەرکێن جوداجودا ببینیت، ئەڤجا ئەو ئەرکێن جودا، د ئاستەکێ زمانیدابن، یانژی د پتر ژ ئاستەکێ زمانیدابن.

3-2-مۆرفیما بەندا فرەئەرك:

پشتی کو پێناسەیا مۆرفیما فرەئەرك هاتییە دیارکرن، ب هەمان شێوە، د شیاندایە پێناسەیا مۆرفیما بەندا فرەئەرکژی بهێتە کرن، کو مۆرفیما بەندا فرەئەرك، ئەو مۆرفیمەیە، ئەوا کو د شیاندابیت د ژینگەهێن جودادا، هژمارەیەکا ئەرکێن جوداجودا، د ئاستەکی یان پتر د ئاستەکێ زمانیدا بجهبهینیت. واتە ئەو مۆرفیمەیە، ئەوا کو بشێت پتر ژ ئەرکەکی ببینیت، ئەڤجا چ ئەرکەکێ دارشتنێ یان رێزمانی بیت. واتە مۆرفیما بەندا فرەئەرك (ئەو مۆرفیمەیە، کو شیانێن دووبارەکرنێ د ژینگەهێن جودادا هەبیت، بەلێ ئەڤ دووبارەکرنە نە ب هەمان ئەرکی، بەلکو نوینەرایەتییا ئەرکەکێ دی یێ جودا بکەت) (Hein Van Der voort، 2011: 65).

فرەئەرکییا مۆرفیمێن بەند، (دیاردەیەکا هەڤپشکە د ناڤ زمانان‌دا، گەلەك ژ زمانێن زیندی، ب رێکا مۆرفیمێن بەند، پشکێن خۆ یێن ئاخڤتنێ دگوهۆرن و پەیڤێن نوی ب واتایێن نوی بەرهەم دهینن)) (شنۆ عەولا حەمەدئەمین، 2014: 60). واتە ئەڤ دیاردەیە د ناڤ گەلەك زمانان‌دا هەیە و ل خوارێ بۆ نموونە، دێ هندەك ژ مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرك، د زمانێ ئینگلیزی و کوردیدا هێنە دیارکرن:

د زمانێ ئینگلیزیدا، گەلەك مۆرفیمێن بەند هەنە، وەك مۆرفیمێن (ed, ing, s, er &...)، کو ئەڤ مۆرفیمە د شیاندانە پتر ژ ئەرکەکێ د ناڤ ئەڤی زمانیدا ببینن، ئەڤجا چ ئەرکێ دارشتنێ یان رێزمانی بیت. هەروەکو ل خوارێ دیاردبیت:

أ-مۆرفیما (ing): ئەڤ مۆرفیمە دشێت ئەڤان ئەرکێن ل خوارێ جێبەجێ بکەت:

1-مۆرفیما دەمێ نەبوورییێ بەردەوام. بۆ نموونە: I am laughing. (ئەز یێ دکەنم).

2-دروستکرنا ناڤی ژ کاری. بۆ نموونە: write ______ writing. (دنڤیسیت ______ نڤیسین)

3-هەروەسا کاری دکەتە هەڤالناڤ. بۆ نموونە: excite ______exciting. (ئازراند _____ ئازرێنەر)

ب-مۆرفیما (er): ئەڤ مۆرفیمەژی د زمانێ ئینگلیزیدا، د شیاندایە ئەرکێن دارشتنێ و رێزمانی ببینیت. وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

1-دارشتنا ناڤی ژ کاری. بۆ نموونە: teach ______ teacher (فێردکەت ______ مامۆستا)

Drive ______ driver (دهاژۆت ______ شۆفێر)

2-مۆرفیما رێزمانییا هەڤالناڤێ بەراورد. بۆ نموونە: short ______ shorter (کورت ______ کورتر)

tall ______ taller (بلند ______ بلندتر)

دیسان زمانێ کوردیژی، ب تایبەت گۆڤەرا بەهدینییا ئەڤی زمانی، هژمارەیەکا زۆر ژ مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرك هەنە، کو هەر ئێك ژ ئەوان، د شیاندایە چەندین ئەرکان ب رێکا ئێك مۆرفێ، د ژینگەهێن جودادا دەربریت. وەکو مۆرفێمێن (ا، ی، ێ، و، ۆ، ە، ب، ین، ك و ...هتد)، ئەڤچەندەژی چێدبیت د ئاستەکی یانژی پتر د ئاستەکێ زمانیدا بیت. واتە چ د ئاستێ مۆرفۆلۆجی یان سینتاکسێدا بیت. هەر وەکی ل خوارێ دیاردبیت:

-مۆرفیما (ی): ئەڤ مۆرفیمە د شیاندایە ئەڤان ئەرکێن ل خوارێ دەربریت:

أ-وەکو مۆرفیمەکا رێزمانی د ئاستێ سینتاکسێدا:

1-دبیتە مۆرفیما رێککەڤتنێ بۆ کەسێ دوویێ تاك، لگەل کارێن بوورییێ تێنەپەر و نەبوورییێ تێپەر و تێنەپەر. بۆ نموونە: تو گەهشتی. تو وانەیێ دخوینی. تو دچی؟

2-دیسان دبیتە مۆرفیما رەگەزێ نێر د دۆخێ تیانێدا. بۆ نموونە: زەلامی، نۆژداری ...هتد.

ب-وەکو مۆرفیمەکا دارشتنێ د ئاستێ مۆرفۆلۆجیدا: بۆ نموونە: کرمی، جوانی ...هتد.

-مۆرفیما (ا): ئەڤ مۆرفیمەژی د شیاندایە ئەڤان ئەرکێن ل خوارێ ببینیت:

أ-وەکو مۆرفیمەکا رێزمانی:

1-ل دەمێ دبیتە مۆرفیما ڕەگەزێ مێ د دۆخێ خستنەسەرێدا. بۆ نموونە: کچا باش ...

2-ل دەمێ وەکو نیڤگر دهێت و کاری دکەتە تێپەڕ. بۆ نموونە: ئاخڤت_ ئاخاڤت ...

ب-وەکو مۆرفیمەکا دارشتنێ، ل دەمێ ناڤێ دارشتی دروست دکەت. بۆ نموونە: زانا، دانا ...

ئەگەر تەماشەی ئەڤان نموونەیێن مۆرفیمێن بەند د هەر دوو زمانێن (ئینگلیزی و کوردی)دا بکەین، دێ بینین، کو د هەر دوو زماناندا، ئەڤان مۆرفیمان شیاینە ب ڕێکا ئێك مۆرڤێ، وەك مۆرفیمەکا دارشتنێ پەیڤێن نوی ب واتایەکا نوی دابرێژن و پشکا ئاخڤتنێ بگوهۆڕن، هەروەسا وەك مۆرفیمەکا ڕێزمانیژی، چەندین ئەرکان د ئاستێ سینتاکسێدا دەرببڕن. ئەڤ چەندەژی هەبوونا دیاردەیا فرەئەرکییێ د ئەڤان زماناندا دسەلمینیت.

هەروەسا ئەگەرێ سەرەکییێ دروستبوونا دیاردەیا فرەئەرکییا مۆرفیمێن بەند، ب شێوەیەکێ گشتی، ((دروستکردنی وشەی نوێ و دەوڵەمەندکردنی زمانەکە لە ئاستی مۆرفۆلۆژیدا و سووک کردنی باری ڕستەکە لە ئاستی سینتاکسدا)) (نازنین جلال احمد، 2015: 649). ب ئەڤێ چەندێ دهێتە زانین، کو ئەڤ دیاردەیە، دیاردەیەکا مۆرفۆسینتاکسییە.

3-3-تایبەتمەندییێن مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرك:

مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرك، خودان چەندین تایبەتمەندینە، هەروەکی ل خوارێ دیاردبیت:

1-مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرك، پتر ژ ئەرکەکێ دبینن، ئەڤجا چ ئەرکێ دارشتنێ یان ڕێزمانی بیت.

2- مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرك سنووردارن و هژمارا ئەوان یا کێمە، ئەگەر لگەل مۆرفیمێن دی -واتە ئەوێن بتنێ ئەرکەکی دبینن- بهێنە بەراوردکرن.

3-ڕەنگە مۆرفیمەك د دیالێکتەکا زمانێ کوردیدا فرەئەرك بیت، لێ د دیالێکتەکا دیيا زمانێ کوردیدا نەبیتە فرەئەرك. هەروەکی مۆرفیما نەرێکرنێ (نا)، د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، دبیتە مۆرفیمەکا فرەئەرك، چونکی ئەرکێ ڕێزمانی و دارشتنێ وەردگریت. بەلێ چونکی ئەڤ مۆرفیمە د دیالێکتا سەریدا، ب تنێ بۆ نەرێکرنا کارێ نەبۆری بکاردهێت و لگەل ناڤی یان هەڤالناڤی دبیتە (نە)، ئانکو ب تنێ وەك مۆرفیما بەندا پێشگر ئەرکێ ڕێزمانی وەردگریت، لەورا د دیالێکتا سەریدا نابیتە فرەئەرك. بۆ نموونە:

-نەخۆش(د.س) __________ ناخۆش(د.ن)

4-ژ لایێ جهێ هاتنێڤە، ڕێژەیا مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرك وەکو پاشگر، پترە ژ ڕێژەیا مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرك وەکو پێشگر، وەك مۆرفیمێن (ا، ان، ە، ەك، ۆ، ۆك، ی، ین، یێ ...هتد) کو هەمیژی ژ لایێ جهێ هاتنێڤە وەکو پاشگر فرەئەرکن و مۆرفیمێن (ب، د، نە ...) وەکو پێشگر فرەئەرکن. ئەڤجا چ ئەرکێ ڕێزمانی وەرگرن یان ئەرکێ دارشتنێ. بەلێ هندەك مۆرفیمێن بەند هەنە، زێدەباری بجهھینانا ئەرکێ خۆ وەك مۆرفیمەکا پاشگر یان پێشگر، د شیاندانە ئەرکێ مۆرفیمێن (نیڤگر و ناڤبەند)ژی وەرگرن. هەروەکو مۆرفیما بەندا پێشگر (ب)، ژ لایێ جهێ هاتنێڤە، د شیاندایە ئەرکێ مۆرفیما پێشگر و ناڤبەند ببینیت. بۆ نموونە:

-بهێز(م.ب.د) پێشگر ______ بخوازە(م.ب.ڕ) پێشگر ______ دلبخوین(م.ب.د) ناڤبەند

هەروەسا مۆرفیما (ا)، د شیاندایە وەکو مۆرفیمەکا بەندا پاشگر و نیڤگر بهێت. بۆ نموونە:

-زانا(م.ب.د) پاشگر ______ کێشا(م.ب.ڕ) پاشگر ______ براشت(م.ب.ڕ) نیڤگر

5-مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرك، پتر ئەرکێ ڕێزمانی دبینن ژ یێ دارشتنێ. واتە د ئاستێ سینتاکسێدا چالاکترن ژ ئاستێ مۆرفۆلۆجی. وەك مۆرفیمێن (ا، ب، ، ە، ی، یێ ...). بۆ نموونە مۆرفیما (یێ) د گۆڤەرا بەهدینییا زمانێ کوردیدا د شیاندایە چەندین ئەرکێن ڕێزمانی د ئاستێ سینتاکسێدا ببینیت، وەك:

-م.ڕەگەزێ نێر د دۆخێ خستنەسەردا. بۆ نموونە: کوڕێ من دەرچوو.

-م.ڕەگەزێ نێر د دۆخێ بەردەوامییێدا. بۆ نموونە: بێوارێ دچیتە قوتابخانەیێ.

-م.ڕەگەزێ نێر د دۆخێ ئاماژەییێدا. بۆ نموونە: ئەو زەلامێهە بابێ منە.

- م.ڕەگەزێ نێر د دۆخێ کەینۆنێدا. بۆ نموونە: ئەوێ زیرەکبوو.

-م.ڕەگەزێ نێر د دۆخێ تەمامییێدا. بۆ نموونە: سەردارێ هاتی.

-م.ڕەگەزێ مێ د دۆخێ گازیکرنێدا. بۆ نموونە: کچێ وەرە.

-م.ڕەگەزێ مێ د دۆخێ تیانێدا. بۆ نموونە: شیلانێ ئامان شویشتن.

-م.بچویککرنێ. بۆ نموونە: شاناز ____ شانێ، ئیبراهیم ____ ئیبێ

-م.تێپەڕاندنێ. بۆ نموونە: دارڤان داران دکەلێشیت.

بەلێ د ئاستێ مۆرفۆلۆجیدا، بتنێ شیانێن دارشتنا پەیڤێن نوی و گوهۆڕینا پشکا ئاخڤتنێ هەیە. وەك: سۆرێ، خەمێ، گولێ، ئێڤارێ و ...هتد.

6-چێدبیت مۆرفیمەك ب تنێ د ئاستەکێ زمانیدا فرەئەرك بیت. هەروەکی مۆرفیما (د)، کو ئەڤ مۆرفیمە د گۆڤەرا بەهدینییا زمانێ کوردیدا، ب تنێ د ئاستێ سینتاکسێدا فرەئەرکە و ئەرکێ ڕێزمانی دبینیت. و ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

-دبیتە مۆرفیما بەردەوامییێ. بۆ نموونە: دهات، دچوو ...

-دبیتە مۆرفیما دەمێ نهۆ. بۆ نموونە: دچیت، دهێت ...

-دبیتە پێشپرتکا ئامرازێ پەیوەندییێ. بۆ نموونە: د ئاڤێدا، د ژوورڤە ...

3-4-جۆرێن فرەئەرکییێ:

فرەئەرکی وەکو دیاردەیەکا هەڤپشك د ناڤ هەمی زمانان‌دا، د شیاندایە پتریبا ئاستێن زمانی بخۆڤە بگریت، ب واتایەکادی، پتریبا یەکەیێن زمانی، وەکو مۆرفیم، پەیڤ و ڕستە، د شیاندایە د ئاستەکی یان پتر د ئاستەکێ زمانیدا، ئەرکێن جوداجودا ببینن، ب ئەڤێ چەندێ، ل دەمێ هەر یەکەیەکا زمانی، شیانێن جێبەجێکرنا پتر ژ ئەرکەکی هەبیت،، ئەڤجا چ د ئاستەکی یان پتر د ئاستەکێ زمانیدا، ئەو یەکەیە ب فرەئەرك دهێتە هژمارتن. بەلێ ژبەرکو ئەڤ ڤەکۆلینە گرێدایی مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرکە، لەورا د دابەشکرنا جۆرێن فرەئەرکییێدا، بتنێ دێ ل دویڤ فرەئەرکییا مۆرفیمێن بەند، جۆرێن فرەئەرکییێ هێنە دەستنیشانکرن. ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

أ-فرەئەرکییا مۆرفیمێن بەند د ئێك ئاستدا:

ئەڤ جۆرێ فرەئەرکییێ، ((مەبەست لەو مۆرفیمانەیە کە زۆربەی کات لە یەك ئاستی زماندا کاردەکەن، لەگەڵ ئەوەی لە یەك ئاستی زماندا دەبینرێن، فرەئەرکن، ئەرکی دارشتن و گۆڕینی بەشە ئاخاوتن دەبینن)) (شنۆ عەولا حەمەدئەمین، 2014: 65). کەواتە ((ئەگەر مۆرفیمی بەندی دارشتن بن، ئەوا ئەرکی دارشتن و گۆڕینی بەشە ئاخاوتن دەبینێن. بۆ نموونە وەك پێشگر و پاشگر و ناوگر و ناوبەند. ئەگەر مۆرفیمی بەندی ڕێزمانیش بن، ئەوا کار و ئەرکی ڕێزمانی جۆراوجۆر ئەبینن)) (شهاب شیخ گیب و فەیسەڵ غازی محەمەد، 2022: 364). ب واتایەکادی، فرەئەرکییا مۆرفیمێن بەند د ئێك ئاستدا، ((بەو ئەرکە جۆراوجۆرانە دەوترێت، کە تەنها لە یەك ئاستدا ڕۆل دەگێرن، بۆ نموونە (ڕاناوە لکاوەکان) لە کرمانجی خواروودا، مۆرفیمی بەندی ڕێزمانین، تەنها لە ئاستی سینتاکسدا ڕۆل دەگێرن و ئەم ئەرکانە جێبەجێ دەکەن:

1-ئەرکی ڕێککەوتن. بۆ نموونە: من هاتم، هاوڕێن نانەکەی خوارد.

2-ئەرکی هەیی(تملك). بۆ نموونە: قەلەمەکەی ئەو بزر بوو، جەنتاکەیان بزر بوو.

3-ئەرکی بەرکاری. بۆ نموونە: من کتێبەکەم بۆ ئەوان نارد. ______ من کتێبەکەم بۆیان نارد)). (نازنین جلال احمد، 2015: 659).

هەروەسا د گۆڤەرا بەهدینیبا زمانێ کوردیدا، مۆرفیما (ن)، مۆرفیمەکا ڕێزمانییە، ب تنێ د ئاستێ سینتاکسێدا پتر ژ ئەرکەکێ دبینیت. وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

1-وەك مۆرفیما ڕێککەفتنێ بۆ کەسێ دوویێ کۆم. بۆ نموونە: هوین نڤستن، هوین دەرچوون ...

2-وەك مۆرفیما ڕێککەفتنێ بۆ کەسێ سێیێ کۆم. بۆ نموونە: ئەو پێشکەفتن، ئەو هاتن ...

3-وەك مۆرفیما چاوگی. بۆ نموونە: فڕین، کەفتن ...هتد.

هەروەسا هندەك مۆرفیمێن بەند هەنە، ب تنێ د ئاستێ مۆرفۆلۆجییێدا فرەئەرکن و ئەرکێ دارشتن و گوهۆڕینا پشکێن ئاخڤتنێ دبینن. هەروەکی مۆرفیما بەندا پێشگر (ڕا)، د شیاندایە وەك مۆرفیمەکا دارشتنێ ئەڤان ئەرکێن ل خوارێ ببینیت:

1-دچیتە سەر چاوگی و دکەتە چاوگێ دارشتی. بۆ نموونە: ڕاکرن، ڕاێخستن ...

2-لگەل ڕەگێ کاری، ئەرکێ گوهۆڕینا پشکا ئاخڤتنێ دبینیت و ناڤێ دارشتی دروستدکەت. بۆ نموونە: ڕاگر، ڕاپەر ...هتد.

ب-فرەئەرکییا مۆرفیمێن بەند د پتر ژ ئاستەکێدا:

مەبەست ژ فرەئەرکییا مۆرفیمێن بەند د پتر ژ ئاستەکێدا، ((ئەم جۆرە ئەرکانە دەگرێتەوە، کە مۆرفیمێك پتر لە ئاستێکدا (مۆرفۆلۆژی و سینتاکس) چەند ئەرکێك ببینێت)) (نازنین جلال احمد، 2015: 660). ب واتایەکا دی، مەرەم ژ ئەڤی جۆرێ فرەئەرکییا مۆرفیمێن بەند ئەوە، کو مۆرفیمەك بشێت پتر ژ ئەرکەکی د دوو ئاستێن زمانیدا ببینیت و مەرەم ژ دوو ئاستان، ((هەر دوو ئاستی مۆرفۆلۆجی و سینتاکسە، لە نێو هەریەك لەم دوو ئاستەشدا، ئەرکی جیاواز دەبینن، بەمەش فرەئەرکی زمانی کوردی، زیندووی زمانەکە لە ئاستە جیاوازەکاندا دەردەخەن)) (شنۆ عەولا حەمەدئەمین، 2014: 98). واتە ل دەمێ مۆرفیمەکا بەند، د شیاندابیت د هەر دوو ئاستێن (مۆرفۆلۆجی و سینتاکس)ێدا، ئەرکێن جوداجودا وەربگریت، ب ئەوێ مۆرفیمێ دهێتە گۆتن، مۆرفیما بەندا فرەئەرکا دوو ئاستی. هەر ژبەر ئەڤێ چەندێ، د شیاندایە بهێتە گۆتن، کو ل دەمێ ((دیاردەی فرەئەرکی لەم دوو ئاستەدا ڕوودەدەن، بە تێکەلبوونیان حالەتی ڕێزمانی جیاواز دروستدەبێت، کە پێی دەوترێت مۆرفۆسینتاکس. دەتوانین ئەم پرۆسە ڕێزمانیانە، کە لەم دوو ئاستەدا روویان داوە وەکو یاسا بەم نەخشەی خوارەوە ڕۆنیان بکەین:

ئەرکی مۆرفۆلۆجی+ ئەرکی سینتاکسی= دیاردەی فرەئەرکی لە مۆرفۆسینتاکسدا)) (نازنین جلال احمد، 2015: 660).

کو د شیاندایە ئەڤ چەندە، د مۆرفیما (ە)دا بهێتە سەلماندن. هەروەکو ب کورتی ل خوارێ دهێتە دیارکرن:

1-د ئاستێ مۆرفۆلۆجیدا، ئەڤ مۆرفیمە، وەکو پاشگر د شیاندایە ئەرکێ دارشتنێ و گوهۆڕینا پشکا ئاخڤتنێ ببینیت. وەك (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار، ژمارە...). بۆ نموونە: دەستە، چلە، نەرمە، سەرە ...هتد.

2-دیسان وەکو ناڤبەند، د شیاندایە چەندین پەیڤێن لێکدای دروست بکەت. بۆ نموونە: ئاڤەماست، قیژەقیژ، دەستەبرا ...هتد.

3-د ئاستێ سینتاکسێدا، وەکو مۆرفیما ڕێککەفتنێ بۆ کەسێ دوویێ کت لگەل کارێ نەبۆرییێ ڕێژەیا فەرمانێ. بۆ نموونە: چیرۆکێ بخوینە، دەرگەهی بگرە. ...هتد.

4-مۆرفا پۆرمانتۆ و تایبەتمەندییێن ئەوێ

4-1-مۆرفا پۆرمانتۆ(portmanteau morph):

د ناڤ زمانڤانییا كوردیدا، گەلەك زاراڤ ل جهێ مۆرفا پۆرمانتۆ هاتینە بكارهینان، وەك زاراڤێن (مۆرفی فرەئەرك، مۆرفی تێكەل، دەربڕاوی تواوە، دەربڕینە بەسەریەكداكەوتووەكان)، كو هەمیژی بەرامبەر زاراڤێ ئینگلیزی (portmanteau morph) كو ب واتایا (چانتكێ مۆرڤ) دهێنە بكارهینان، هەروەكی (katamba، 1993: 36) دیاردكەت، كو (ئەڤ زاراڤە، ژبۆ ئەوێ دیاردەیێ دهێتە بكارهینان، ل دەمێ ئێك مۆرف ب شێوەیەكێ میكانیزمی، نواندنا كۆمەكا ڕەگەزێن ڕێزمانییێن جیاواز بكەت). بەلێ گەلەك ژ زمانڤانێن كورد، ئەڤ زاراڤە لگەل مۆرفیما فرەئەرك تێكەلكرینە یان ل جهێ ئێكودوو بكارهینانیە، بەلێ د ڕاستیدا ئەڤ زاراڤە ژ مۆرفیما فرەئەرك جودایە و خودان پێكهاتەیەكا سەربەخۆیە. ل خوارێ دێ هەول هێتە دان، بۆچوونێن هندەك ژ زمانڤانان، ل دۆر ئەڤی جۆرێ مۆرفێ بهێنە دیاركرن. وەك:

-ڤەكۆلەر Ongayo Francis Onyago(2016: 17) ددەتە دیاركرن، كو (ئەڤ زاراڤە دهێتە بكارهینان بۆ ئاماژەكرن ب ئەوان دۆخان، كو تاكە مۆرفەك د ئێك دەمدا، نوینەرایەتییا كۆمەكا توخمێن ڕێزمانییێن جودا بكەت).

-ڤەكۆلەران محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر(2006: 25) ل دۆر مۆرفا پۆرمانتۆ دبێژن: ((هەندێ جار یەك تاكە مۆرف لە یەك كاتدا دەتوانێ چەند مۆرفیمێك بنوێنێ، واتە چەند واتایەكی جیاواز هەبێت یان ئەركێكی ڕێزمانی جیاواز جێبەجێ بكات، لەباری وادا، لەبەر ئەوەی سنووری مۆرفەكە دیار نابێت، دەكرێ مۆرفەكە بە (تواوە) ناوببرێ. بە واتای ئەوەی كە چەندین واتا یان ئەرك لەناویدا تواوەتەوە و لە یەكتری دانەبڕین و جیاناكرێنەوە وەك دوو دیوی پارە یان دوو گیان لەیەك جەستەدا)).

-نڤیسەر محەمەد مەحوی(2010: 33-34) ل دۆر ئەڤی جۆرێ مۆرفێ دبێژیت: ((دەربڕاوی تواوە، بۆ واتا جیاوازەكانی شكاندنەوەن، بەڵام ئەگەری ئەوەیش هەیە، كە واتایەكی تواوەی شكێنەرەوەیی و واتایەكی تواوەی هەلگوێزەریی دەربڕدرێن)).

-دیسان سەعید كەرەمی(1396: 106) ددەتە دیاركرن، كو ((مۆرفی تێكەل، مۆرفێكی پڕئەركە و دەتوانێت زیاتر لە ئەركێك هەلبگرێت)).

-هەروەسا حەیدەر حاجی خدر(2010: 110)، ل ژێر ناڤێ مۆرفا فرەئەرك باس ل ئەڤی جۆرێ مۆرفێ كرییە و ددەتە دیاركرن، كو ((هەندێك جار مۆرفێك دەبێتە قالبی زیاتر لە مۆرفیمێك، ئەمەش مۆرفی فرەئەرك دێنێتەكایەوە. واتە مۆرفەكە لە یەك كاتدا چەند ئەركێك ببینێ و مۆرف بێ بۆ چەند مۆرفیمێك)).

-ژ لایێ خۆڤە، زمانڤانێ كورد سەلام ناوخۆش(2018: 37)، ددەتە دیاركرن كو ((مۆرفی پۆرتمانتۆ ئەو مۆرفەیە، كە كۆمەڵێك ڕەگەزی ڕێزمانی جودا لە خۆ دەگرێ. ئەو جۆرە مۆرفە بە (جانتایەك) چواندرایە كە كۆمەڵێك كەرەستەی ڕێزمانی جودا لە خۆ بگرێ)).

-دیسان نڤیسەر حاتم ولیا محمد(2019: 94)، دبێژیت: ((دەربڕینە بەسەریەكداكەوتووەكان، لە كوردیدا دەتوانرێت مۆرفی فرەئەركیشی پێبگوترێت. واتە یەك گیرەدا (لێرەدا مۆرف) دەتوانێت چەند ئەركێك ببینێت، یان یەك مۆرف نوێنەراتی چەند مۆرفیمێك بكات)).

ئەگەر تەماشەی ئەڤان پێناسەیێن بكەین، دێ بینین، كو پتریا ئەڤان پێناسەیان، ئاماژەیێ ب هندێ ددەن، ل دەمێ مۆرفەك د ئێك دەمدا، پتر ژ واتایەكێ یان ئەركەكێ ڕێزمانی(مۆرفیمەكێ) بگەهینیت، دبێژنە ئەوێ مۆرڤ، مۆرفا پۆرمانتۆ. دیسان ژ ئەنجامێ ئەڤان پێناسەیان، د شیاندایە ئەڤ مۆرفە بهێتە پێناسەكرن، كو ئەو مۆرفە، ئەوا د ئێك ژینگەهدا، بشێت پتر ژ واتایەكێ یان ئەركەكێ ڕێزمانی(مۆرفیمەكێ) د ناڤخۆدا هەمبێزبكەت. هەروەكی ئەڤ چەندە د گەلەك زماناندا دهێتە دیتن. بۆ نموونە:

د زمانێ ئنگلیزیدا (مۆرفا ﴿s﴾ ل دووماهییا پەیڤا (walks) سێ ئەركان(مۆرفیمان) د ئێك دەمدا پێشكێشدكەت، ئەوژی (كەسێ سێیێ) و (دەمێ نەبووری) و (ژمارەیا تاكی)یە) (Katamba، 1993: 37). هەروەسا (مۆرفا ﴿took﴾، د ئێك دەمدا نواندنا دوو مۆرفیمان دكەت، ئەوژی كارێ (take) و مۆرفیما دەمێ نەبووری.

دیسان د زمانێ عەرەبیدا، مۆرفێن ﴿ون، ین﴾ د ئێك دەمدا، هەم مۆرفیمێن كۆمكرنێنە و هەم مۆرفیمێن ڕەگەزینە، كو د یا ئێكێدا، د دۆخێ بكەری و د یا دوویێدا، دۆخێ بەركاری و (جر) یا عەرەبی بەرچاڤدكەڤیت) (فوزی حسن الشایب، 1999: 292). كەواتە د زمانێ عەرەبیدا، ئەڤ مۆرفە د ئێك دەمدا، دوو ئەركان بجهدهینن، ئەوژی ئەركێ كۆمكرنێ و ڕەگەزییە. وەك:

احترم المعلمين. (ڕێزێ ل مامۆستایان بگرن).

علمنا المعلون. (مامۆستایان ئەم فێركرین).

هەروەسا (مۆرفێن ﴿ی، ت﴾ د نموونەیێن (یكتب، تكتب)دا، د ئێك دەمدا، دەربڕینێ ژ دەمێ نەبووری و ڕەگەزی دكەن، كو مۆرفا ﴿ی﴾ دەربڕینێ ژ دەمێ نەبووری و ڕەگەزێ نێر دكەت و مۆرفا ﴿ت﴾ دەربڕینێ ژ دەمێ نەبووری و ڕەگەزێ مێ دكەت) (سەلام ناوخۆش، 2018: 37).

هەروەسا د زمانێ كوردیدا، ب تایبەت گۆڤەرا بەهدینیا ئەڤی زمانی، هژمارەیەكا زۆر ژ ئەڤان مۆرفان هەنە، كو د ئێك دەمدا، واتە د ئێك ژینگەهدا، دەربڕینێ ژ مۆرفیمەكێ پتر دكەن و گرنگترینێ ئەڤان مۆرفانژی، ئەو مۆرفن، ئەوێن نواندنا مۆرفیمێن ڕەگەزی دكەن. وەكو مۆرفێن ﴿ا، ێ﴾ د نموونەیێن (كچا جوان، كورێ زیرەك)دا، كو د ئێك دەمدا، هەم دەربڕینێ ژ دۆخێ خستنەسەر دكەن، هەم دەربڕینێ ژ

ڕەگەزی دکەن و هەمژی دەربڕینیێ ژ ژمارەیا تاکییێ دکەن. هەروەسا مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێژی ب هەمان شێوە، بۆ نموونە مۆرفا (ین) د کاریێ (هاتین)دا، سێ ئەرکان پێشکێشدکەت، ئەوژی (ڕێککەڤتن، ژمارە و کۆم)ن.

زێدەباری ئەڤێ چەندێ، ئەڤ جۆرێ مۆرفان، ب تنێ دەربڕینێ ژ کۆمەکا ئەرکێن ڕێزمانی ناکەت، بەلکو (هندەك مۆرف هەنە، د ئاستێ مۆرفۆلۆجیدا، وەکو مۆرفیمەکا داڕشتنێ، چەندین ئەرکان د ئێك ژینگەهدا پێشکێشدکەت. هەروەکی د پەیڤا (بێهۆش)دا دهێتە دیتن، کو مۆرفا ﴿بێ﴾، چەندین ئەرك د ئێك دەمدا بجههینایینە، ئەوژی ئەرکێن (داڕشتنێ، گهۆڕینا پشکا ئاخڤتنێ و بەرهەمهینانا دیاردەیا (دژواتاییێ) (شنۆ عەولڵا حەمەدئەمین، 2014: 60).

4-2-تایبەتمەندییێن مۆرفا پۆرمانتۆ:

1-مۆرفێن پۆرمانتۆ، هژمارەیا ئەوان ب بەراورد لگەل مۆرفێن دی، یا کێمە.

2-مۆرفا پۆرمانتۆ، پتر ژ ئەرکەکی یان مۆرفیمەکێ نیشاندەدەت، هەروەکی بەری نوکە د نموونەیێن زمانێ (ئینگلیزی، عەرەبی و کوردی)دا هاتییە دیارکرن.

3-دبیت مۆرفەك د دیالێکتەکا زمانەکیدا پۆرمانتۆ بیت و د دیالێکتەکا دییا ئەوی زمانیدا پۆرمانتۆ نەبیت. وەکو مۆرفێن ﴿ا، ێ﴾ د دیالێکتا سەرییا زمانێ کوردیدا، د نموونەیێن (شاها من، سولتانێ من) پۆرمانتۆنە، چونکی د ئێك ژینگەهدا، دەربڕینێ ژ ئەرکێن ڕێزمانییێن (ژمارە، ڕەگەز و خستنەسەر) دکەن. بەلێ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، نابنە مۆرفێن پۆرمانتۆ. هەروەسا مۆرفا ﴿ینە﴾ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، د نموونەیێن (کوڕینە، کچینە)دا، مۆرفەکا پۆرمانتۆیە، چونکی د ئێك دەمدا، دەربڕینێ ژ دۆخێ کۆمکرن و گازیکرنێ دکەت، کەواتە دوو ئەرکێن ڕێزمانی دیاردکەت. بەلێ د دیالێکتا سەریدا، نابیتە پۆرمانتۆ.

4-مۆرفا پۆرمانتۆ، ژ لایێ ئەرکیڤە پتر نوینەرایەتییا مۆرفیمێن ڕێزمانی دکەت ژ مۆرفیمێن داڕشتنێ.

5-ژ لایێ جهێ هاتنێڤە، پتر وەك پاشگر نوینەرایەتییا مۆرفیمان دکەت.

5-جوداهی د ناڤبەرا مۆرفیما بەندا فرەئەرك و مۆرفا پۆرمانتۆ(فرەئەرك، تێکەل)

پشتی دیارکرنا چەمکێ مۆرفیما بەندا فرەئەرك و مۆرفا پۆرمانتۆ، دیاردبیت کو ئەڤ هەر دوو زاراڤە، سەرەڕای هندێ کو پتر ژ ئەرکەکێ بجهدهینن، بەلێ سنوورێ کارکرنا ئەوان ب تەمامی ژ ئێك جودایە. جوداهییا ئەوانژی بۆ هندێ دزڤڕیت، کو مۆرفا پۆرمانتۆ، د ئێك ژینگەهدا، پتر ژ ئەرکەکێ بجهدهینیت، واتە د ئێك ژینگەهدا، نوینەرایەتییا پتر ژ مۆرفیمەکێ یان ئەرکەکی دکەت. هەروەکی مۆرفا ﴿ین﴾ د نموونەیا (ئەم هاتین)دا، مۆرفا مۆرفیما ڕێکەڤتنێیە، بەلێ ژبلی ئەرکێ ڕێککەڤتنێ، دەربڕینێ ژ کەس و ژمارەیێژی دکەت. واتە د ئێك دەمدا، سێ ئەرکان نیشاندەدەت، ئەوژی ئەرکێن (ڕێککەڤتن، کەس، ژمارە). بەلێ مۆرفیما فرەئەرك، ئەوژی پتر ژ ئەرکەکی بجهدهینیت ب ڕێکا ئێك مۆرفێ، بەلێ بجههینانا ئەڤان ئەرکان، د ئێك ژینگەهێدا نینە، بەلکو د ژینگەهێن جودادا ئەرکێن جوداجودا دبینیت، واتە د هەر ژینگەهەکێدا ئەرکەکێ جودا دبینیت، بێیکو گوهۆڕین ب سەر فۆڕمێ ئەوێدا بهێت. هەروەکی مۆرفیما (ین)، د شیاندایە ئەڤان ئەرکێن ل خوارێ ببینیت:

1-وەك مۆرفیما ڕێزمانییا ڕێککەڤتنێ بۆ کەسێ ئێکێ کۆم. بۆ نموونە: ئەم بسەرکەڤتین.

2-وەك مۆرفیما داڕشتنێ، د شیاندایە پەیڤەکا نوی داڕێژیت. بۆ نموونە: شەرمین، زێڕین ...هتد.

ئەگەر تەماشەی ئەڤان خالێن لسەری بکەین، دێ بینین، کو مۆرفیما (ین)، د هەر ژینگەهەکیدا، ئەرکەکێ جودا دیتییە، واتە گوهۆڕینا ژینگەها زمانی، د خالا (2)دا بوویە ئەگەر کو مۆرفیما (ین)، ئەرکەکێ جودا ژ یێ خالا (1) ببینیت.

ب هەمان شێوە، مۆرفا ﴿ەك﴾ د نموونەیا (بابەك، خویشکەك)دا، مۆرفا پۆرمانتۆیە، چونکی د ئێك ژینگەهدا، نواندنا دوو ئەرکان(مۆرفیمان) کرییە، ئەوژی ئەرکێن (نەناسیاری و تاکی)یێنە. هەروەسا ئەگەر تەماشەی مۆرفیما (ك) د نموونەیێن (کانیك، تەفشك)دا بکەین، دێ هێتە دیتن، کو د ئەڤان نموونەیاندا، مۆرفیما (ك) ئەرکێ ڕێزمانییێ بچویککرنێ بجههینایە، بەلێ د نموونەیێن (دەستك، سوورك)دا، ژبەر گوهۆڕینا ژینگەها ئەوێیا زمانی، ئەڤێ مۆرفیمێ ئەرکێ خۆ گۆهاڕت و وەك مۆرفیمەکا داڕشتنێ، د نموونەیا (دەستك)دا پەیڤەکا نوی داڕشت و د نموونەیا (سوورك)دا، هەم پەیڤەکا نوی داڕشت و هەمژی پشکا ئاخڤتنێ ژ هەڤالناڤی گوهۆڕی بۆ ناڤی.

6-ئەنجام

پشتی ئەڤ ڤەکۆلینە ب دوماهیك هاتی، ئەم گەهشتینە ئەڤان ئەنجامێن ل خوارێ دیارکری:

1-مۆرفیما بەند ل ئەوی دەمی دبیتە فرەئەرك، دەمێ د ژینگەهێن جودادا، ئەرکێن جوداجودا دەردبڕیت. واتە ب ئێك فۆڕمی(مۆرفێ) پتر ژ ئەرکەکێ بجهبهینیت.

2-ژ لایێ ئەرکیڤە، مۆرفیمێن بەندێن فرەئەرك پتر ئەرکێ ڕێزمانی دبینن ژ ئەرکێ داڕشتنێ.

3-ژ لایێ جهێ هاتنێڤە، مۆرفیمێن بەندێن پاشگر، پتر فرەئەرکن ژ مۆرفیمێن بەندێن پێشگر، نیڤگر و ناڤبەند.

4-هندەك مۆرفیمێن بەند هەنە، د دیالێکتەکا زمانیٚ کوردیدا فرەئەرکن، بەلیٚ د دیالێکتەکا دیدا فرەئەرك نینن.

5-مۆرفا پۆرمانتۆ، پتر ژ ئەرکەکی دەردبڕیت، ئانکو نوینەرایەتییا پتر ژ ئەرکەکی یان مۆرفیمەکیٚ دکەت، بەلیٚ د ئێك ژینگەهدا، واتە د ژینگەهێن جودادا ب ئەڤی کاری ڕانابیت.

6-مۆرفیما بەندا فرەئەرك و مۆرفا پۆرمانتۆ، د پترییا زمانێن جیهانێدا هەبوونا خۆ هەیە.

7-ئەگەریٚ سەرەکییێ تێکەلکرنا مۆرفیما بەندا فرەئەرك لگەل مۆرفا پۆرمانتۆ ژ لاییٚ زمانڤانێن کوردڤە، شێوازیٚ کارکرنا ئەڤان هەر دوو کەرەستەیانە، کو ئەڤ هەر دوو کەرەستەیە، د شیاندانە چەندین ئەرکان دەرببڕن.

8-خالا سەرەکییا جوداکرنا مۆرفیما بەندا فرەئەرك ژ مۆرفا پۆرمانتۆ، ژینگەها زمانییە. واتە ل دەمیٚ مۆرفیمەك ب ڕێکا ئێك مۆرفیٚ، د شیاندابیت د ژینگەهێن زمانییێن جودادا ئەرکێن جودا دەرببڕیت، دبێژنیٚ مۆرفیما فرەئەرك، بەلیٚ ئەگەر ئێك مۆرف، د ئێك ژینگەهدا، چەندین ئەرکان یان مۆرفیمان دەرببڕیت، دبێژنیٚ مۆرفا پۆرمانتۆ.

7-پەڕاوێز

[1] ژبۆ پتر پێزانینان و زانینا زاراڤێن جوداجودا، بنێرە تەوەریٚ (3 و 4) ژ ئەڤیٚ ڤەکۆلینیٚ.

[1] حەیدەر حاجی خدر، 2013: 110-114.

[1] MORPH, ALLOMORPH AND MORPHEME. مالپەریٚ https://old.amu.ac.in/emp/stuc، مێژوویا وەرگرتنیٚ، 2022/6/22.

[1] حاتم ولیا محمد، 2019: 76-95.

[1] شنۆ عەلا حەمەئەمین، 2014: ل60-139.

[1] نازنین جلال احمد، 2015: ل649-668.

[1] شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب، 2016: 226-227.

[1] ژبۆ نموونەیێن مۆرفیمێن بەند و ئەرکێن ئەوان یێن جوداجودا(فرەئەرك)، د زمانیٚ ئنگلیزیدا، مفا ژ ئەڤان ژێدەرێن ل خواریٚ هاتییە وەرگرتن:

-VIVIAN COOK, 1993: 25-50

-Norman C. Stageberg, 1981: 89-101

-GEORGE YULE, 2017: 214-218

-Marko Simonovic, 2017: 280

[1] مەرەم ژ لاییٚ جهیٚ هاتنێڤە، دابەشکرنا مۆرفیمێیە، کو ئەوژی (پێشگر، پاشگر، نیڤگر و ناڤبەند)ان ب خۆڤە دگریت.

[1] بۆ پتر پێزانینان بنێرە، فاچل عمر، 2004: ل127-152.

8-لیستەیا ژێدەران

8-1-ب زمانیٚ کوردی:

-حاتم ولیا محمد (2019). مۆرفۆلۆجیی. ب.ج: ب.د.

-حەیدەر حاجی خدر (2010). *تایبەتمەندییە مۆرفۆلۆژییەکانی زمانی کوردی لە ڕوانگەی پۆلینی مۆرفۆلۆژیانەی زمانەکانەوە*. نامەیا ماستەریٚ (نەبەلاڤکری)، زانکۆیا سەلاحەدین: کۆلیژا زمان.

-سەعید کەرەمی (1396). *وشەناسیی زمانی کوردی*. سنندج: پەخشانگای زانستگای کوردستان.

-سەلام ناوخۆش (2018). *لەبارەی مۆرفۆلۆجی و سینتاکس و مۆرفۆسینتاکس*. هەولێر: لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی دیدار.

-شنۆ عەولا حەمەدئەمین (2014). *فرەئەرکی لە زمانی کوردیدا*. نامەیا ماستەریٚ (نەبەلاڤکری)، زانکۆیا کۆیە: فەکۆلتییا پەروەردە.

-شهاب شیخ گیب و فەیسەڵ غازی محەمەد (2022). فرەئەرکی مۆرفیمەکان لە زمانی کوردیدا، مۆرفیمی (لە) بە نموونە. *Journal of the College of Languages, No (46)*, Pg 338-367.

-شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب (2016). *وشەسازی*. دهۆك: دەزگەهیٚ نالبەند یێ چاپ و وەشانیٚ.

-گارق صالح محمود (2014). *بنەما گشتی و تایبەتییەکانی ڕێزمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی تیۆرەکەی چومسکیدا*. نامەیا ماستەریٚ (نەبەلاڤکری)، زانکۆیا سەلاحەدین: کۆلیژی پەروەردە.

-فاچل عمر (2004). *ئاورەك ل زمانیٚ کوردی*. دهۆك: دەزگەهیٚ سپیرێز یێ چاپ و وەشانیٚ.

-محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح رەشید قادر (2006). چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆجیی کوردی. سلێمانی: دەزگای بڵاوکەرەوە، بەشی ڕووناکبیری.

-محەمەدی مەحویی (2010). *مۆرفۆلۆژیی و بەیەکداچوونی پێکهاتەکان*. بەرگی یەکەم، سلێمانی: زانکۆی سلێمانی.

-نازنین جلال احمد (2015). فرەئەرکی مۆرفیمە بەندە ڕێزمانییەکان لە زمانی کوردیدا (کرمانجی سەروو)دا. *مجلە الاستاژ. ژمارە (84)*، ل649-668.

-یارا قادر حەمەد مەلا زادەیی (2013). *مۆرفۆسینتاکس لە شێوەزاری کۆیەدا*. سلێمانی: بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی.

8-2-ب زمانیٚ عەرەبی:

-فوزی حسن الشایب (1999). *محاچرات فی اللسانیات*. عمان، الاردن: منشورات وزارە الپقافە.

8-3-ب زمانیٚ ئینگلیزی:

-Benjamin Bruening (2017). Consolidated Morphology, A Non-Distributed, Purely Syntavtic Theory of Morphology. University of Delaware.

-FRANCIS KATAMBA (1993). MORPHOLOGY. America: Library of Congress Cataloging in Publication Data.

-GEOEGE YOLE (2017). THE SDUDY OF LANGUAGE. Sixth edition. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

-Marko Simonovic and Boban Arsenijevic (2020). Syntax predicts prosody: Multi-purpose moephemes in Serbo-Croatian. Berlin: Language Science Press.

-Norman C. Stageberg (1981). An Introducttory English Gramar. America: Library of Congress Cataloging in Publication Data.

-Ongayo Francis Onyango (2016). An Analysis of Dholuo Portmanteau Morph: Redefining the Portmanteau Morph. International Journal of Academic Education and Development, 5(1), p15-20.

-VIVIAN COOK (1993). LINGUISTICS AND SECOND LANGUAGE ACQUISITION. St. Martin's Press.

8-4-ذ ئینتێرنێتێ:

-Hein Van Der voort (2011). Reduplication of person markers in kwaza. Acta lingustica Hafniansia, published online: 24 now 2011. Pages (65-94). Opened in: 30/6/2022.
https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03740463.2003.10416074><

-MORPH, ALLOMORPH AND MORPHEME. Opened in: 22/6/2022.
<https://old.amu.ac.in/emp/stuc>

تمييز المورفيم المقيد المتعدد الوظائف من مورف البورمانتو في اللغة الكردية

الملخص:

يتناول البحث الموسوم ب (تمييز المورفيم المقيد المتعدد الوظائف من مورف البورمانتو في اللغة الكردية)، والغرض منه ايجاد الفرق بينهما في اللغة الكردية، وقد خصصت هذه الدراسة لايجاد هذا الفرق. كان استخدام هذا المصطلح مختلطا واستعملت او فسرت تحت ظاهرة واحدة من قبل الباحثين واللغويين الكرد. لمعرفتها، حاولنا ان نميز بين هذين المصطلحين ومعرفة سبب اختلاط المصطلحين فيما بينهما من قبل اللغويين الكورد. ولغرض معرفة المصطلح وحيثياته أرتأينا الكتابة عن هذا العنوان وتطبيق المنهج الوصفي عليه. يتكون البحث من المقدمة والخاتمة، وقسمت على اربعة مطالب. المطلب الاول، تقييم البحوث القديمة وكيفية معالجتهم لهذين المصطلحين. المطلب الثاني، المورفيم المقيد المتعدد الوظائف وخاصيته مع عرض انواع التعدد الوظيفي في مستوى المورفيمات المقيدة تم تحديده. المطلب الثالث، تناول مورف البورمانتو وخصوصيته. المطلب الرابع، يميز بين المورفيم المقيد المتعدد الوظائف و مورف البورمانتو. وفي النهاية، توصلنا الى ان هذين المصطلحين مختلفين تماما، والسبب الرئيسي لاختلافها يعود الى البيئة اللغوية، لان مورفيم المقيد المتعدد الوظائف يستطيع ان يعبر عن عديد من الوظائف منها القواعدي والاشتقاقي في البيئات المختلفة. ولكن مورف البورمانتو يمثل في البيئة الواحدة عديد من الوظائف القواعدية (المورفيمات).

الكلمات الدالة: مورفيم المقيد المتعدد الوظائف، مورف البورمانتو، البيئة اللغوية، وظيفة الاشتقاقى، وظيفة القواعدي.

Distinguishing the Multifunctional bound Morpheme from the Portmanteau morph in the Kurdish Language

Abstract:

The present study aims at distinguishing the multifunctional bound morphemes from the portmanteau morphs in Kurdish. These terms were studied by Kurdish linguists together under one phenomenon.

The present study attempts to distinguish between these two terms and know the reason behind studying them together by Kurdish linguists. To conduct the present study, a descriptive approach was adopted to analyze the structures. Besides the introduction and conclusion, the study consists of four sections. Section one deals with the previous study and how these studies investigated these terms, the second section is about the multifunctional bound morphemes at the morpheme level, section three tackles the portmanteau morph and its characteristics, and section four differentiates between the multifunctional bound morphemes and portmanteau morphs.

The results arrived at in this study indicates that these terms are different from each other due to the nature of the language. Added to that, the multifunctional bound morpheme can serve as a grammatical, derivational and inflectional functions in different contexts whereas portmanteau morph can have different grammatical functions in one context.

Keywords: Multifunctional bound morpheme, portmanteau morph, grammatical function, derivational and inflectional function.